

„EGY SEBBEL KEVESEBB LETT”

Tompa Andrea: *Haza*

■ Ha napjainkban Kelet-Közép-Európában sor kerül egy-egy osztálytalálkozóra, jó eséllyel Ausztriából, Angliából, Spanyolországból érkezik, illetve marad el az érintettek egy része. A neves gimnáziumok végzős diákjai közül egyre többen tanulnak külföldön. Szakmunkások kelnek útra csapatostul; értelmiségi hivatások tizedelődnek meg. Alig akad olyan család, amelyiket közvetlenül vagy munkatársain, barátain keresztül ne érintene a kivándorlás. Skype-oló nagyszülők, messengeröz szülők, chatelő unokák tartanak háttárolkon átívelő kapcsolatokat.

Egy iskolai találkozó, érettségi évforduló megannyi novella, regény, film témája. A helyzet dramaturgiai szempontból hálás: néhány órára, egy hétvégére összehozható szereplőkkel, időszembesítéssel, felismerésekkel, esetenként nosztalgiaiával, megszépített múlttal. Ki jön el, ki miért marad távol, kivel mi történt? Nagy találkozások, benyújtott számlák, takargatott élethazugságok mutathatók be. Ha a kísértő közhelyeket sikerül elkerülni, hatásos történet bontakozhat ki.

Tompa Andrea legújabb kötetének középpontjában egy harmincéves találkozó áll. Bár több résztvevő életének fordulataival is megismertet, a szerző nem akart klasszikus tablót rajzolni. Ezt címválasztása is hitelesíti. A *haza* főnévként, határozószóként és igekötőként is meghatározó szerepű benne. Mint ahogy összetett változatai, szinonimái, jelzős kapcsolatai is azok: a „hazahaza” hapax legomenonjától a hazaárulásig, az új hazáig, a hazaszenvedéstől a hazaszerelemig. Emigráció, beilleszkedés, máskor ennek lehetősége, elutasítása, a visszatérés kudarc, alig csillapítható fantomfájdalom, számvetés és megbékélés. A beszélgetésekben fölsejlik a tárkony íze, az igazi bárányleves, a pasztinák, a kétszer felfuttatott török kávé szivárványos buborékja. És ott vannak a szóhasználat lenyomatai:

a „fizetést kell adjak neki”, a „nem járok ki”, a „cukorpor” (porcukor), a pópa, a „meg tetszett írni” (dedikálta) és társaik.

A regény főszereplője név nélkül hagyott, öntörvényű, kemény tartású nő. Ötvenedik évéhez közeledő anya. Több nyelvet ismerő író. Ahogy önmagát a mű elején meghatározza: „*author*”, „*storyteller*”. (50.) Bár a nyelvészetben annak idején nem jeleskedett, élénken figyel a különböző nyelveken megszólalók hangsúlyaira, a magyar, az angol és az orosz kifejezések eltérő jelentésárnyalataira. A középiskola elvégzése után elhagyta szülővárosát, országát. Úgy települt át, hogy nem kellett nyelvet váltania, „csak” házat. Harminchat fős osztályából huszonhárman szóródtak szét Skandináviába, Amerikába, Skóciába és más, megnevezés nélküli helyekre. Akad olyan, aki azóta sem állapodott meg. Édesapja nem lelte honját a hazában: öngyilkos lett. (Egy helyütt, a Festő halálvágyával kapcsolatban megemlíti, hogy a suicid lehetőségét ő is nyitva hagyta maga előtt.) Egyetemet végzett, átélte a hivatali packázásait, megannyi aktatologatás után állampolgárságot kapott: „Megérkezése után tíz évvel már fel is esküszik új hazájára.” (304.) Munkája van, írásai jelentek meg, tanulmányutakon, konferenciákon, könyvbemutatókon vett részt. Újabb meghívás is várja.

Édesanyja hat éve követte; egy másfél szoba-hallos lakásba költözött. Eddig szuterénról, tisztaszobáról, nagyszobáról volt tudomása, ilyen ingatlanról itt hallott először. Az erre felé használt rézvirág is idegenül hangzik számára a cinniával szemben; a víz is ihatatlan. (Az igazi vizet, mint a haza meghatározó emlékét, az elszármazott világhírű kémikus és a találkozó rész vevő Szabó házaspár is szoba hozza. A regény utolsó negyedében a főszereplő jelképes anyagvilkosságként minősíti az áttelepülést, amelyben ő is segí-

tett; talán kezdeményezte is: „Nem teheti, amit a Festő kért tőle, hiszen ő már megölt valakit, és tudja, mi marad utána. Az anyját ölte meg. [...] Már belehalt, de még él.” (385.) Nagymamája elhunyt; családjából senki sem maradt a szülőföldön. A következő nemzedéknek a temető is teherre válik. Nincs visszatérés. A Fiú lesz az első, aki a neki ismeretlen holtak után nem fizeti a sírhelyeket.

A korábbi osztálytalálkozókra nem ment el. Vagy utazott, vagy nem válaszolt az értesítésre. Az elmenni vagy maradni választása most sem volt egyszerű. A kényszerrel egy enigmatikus tagolatlan mondat fejezi ki legtalálóbban: „*Elmenni nem lehet nem.*” (245.) Végül elfogadta a hívást, sőt vállalta egy köszöntő megírását és elmondását. Egy ideje csupán ennek a beszédnek a szerzője, vet számot önmagával. Frissen megszerzett jogosítvánnyal, némi bizonytalansággal indul. Ez a vezetési rutin hiánya mellett azzal a felelősséggel is magyarázható, hogy utasí lesznek. Az USA-ból hazalátogató Ágó és a szintén onnan érkező Susan, aki másik osztálytársának, Kincsónek a lánya. Előbbit, a gyermektelen tudóst, Yale University tanárát távolléte ellenére is „jól” ismeri. Törtélen rokonszenvét, erős vonzódását mindvégig érzékeljük. A mellékszereplők közül róla tudunk meg leg többet. Utóbbival, a magyarul nem beszélő lánnyal egyelőre nincs közös halmaza. A más nemzedékhez tartozó, másféle előéletű, kontinensnyi országában gyakran költöző Susan (Zsuzsi) szerepe éppen ezért fontos. Az „*And what’s your story?*” (És mi a te történeted?) – kérdéssel részben ő válik ösztönzővé. Neki mond el, általa gondol végig lényeges dolgokat az írásról és a hazautazásról. Vele kapcsolatban fogalmazza meg önjellemző mondatát: „A lelke üdvösségénél fontosabbá vált, hogy írjak.” (53.)

Tompa Andrea előző regényeiben próbára tette olvasóinak figyelmét. A fáradás egyik esetben sem volt hiábavaló. *A Haza* – késleltetéseivel, előrevetítéseivel, történetszövésének technikájával, kihagyásaival – sok tekintetben *A hóhér házának* rokona. A szerző most is számos kiegészítést bíz a felnőttnek tekintett befogadókra. Reményeim szerint ők sokan lesznek, és végiggondolják azokat a kérdéseket, amelyek közül csupán néhányat előlegezek.

A könyv jelen ideje nagyjából egy hét: a hazautazás, a találkozó néhány napja és a visszatérés utáni zárlat. A felidézett múlt egy emberöltő tapasztalatait, találkozásait, kapcsolatait, olvasmányélményeit sűríti. A mozaikszerűen szerveződő történet töredékeit részben a főszereplő eddigi útjai, másrészt külföldön és új hazájában szerzett benyomásai, emlékei adják. Térben, időben közeledünk, távolodunk. A mostani út fizikai és lelki szempontból is nehézségekkel teli: a figyelem megfeszítése, személyes próba, zárandoklat, térdén csúszás. Miközben újabb szereplők, tájak tűnnek föl. Megérkezések, haza és hazátlanság. A kép élességének keresése már a bevezető fejezetben tetten érhető; a pontosságra törekvés, a nehezen megfogalmazható kimondásának nem lankadó igénye mindvégig jelen van. Az alkotás és kötetének hatása szinte az összes szereplővel kapcsolatban szóba kerül. A duzzogó Fiú szerint: „Béna a könyved” (21.). Egy amerikai olvasótalálkozóan a regényben „foszladozó hazájuk nyomait” kereső házaspár, Eve and Andrew (Éva és András) csalódottan veszi tudomásul, hogy „az írók az álmaikról írnak”. (74.) Első cikke kapcsán a szerkesztőségben mondatainak idegenségét teszik szóvá. Saját mondatainak javított változatától elidegenedik. Visszavonja, mégis napvilágot lát: „A tisztázat szép és idegen, a gondolatok súlyosan ragyognak. A mások gondolatai. Mintha egy idegen írta volna.” (342.)

Cinikusként jellemzett barátjának, Arit leendő beszédíróként kereste fel üzenetével. Korábban felbonthatatlan szerződést kötöttek. Ari már lemondott az írásról; immár harmadik állampolgárságára vár. (166.) Vele kapcsolatban is hangsúlyos az alkotás (ezen belül egykori fogadalmuk). A névtelenül hagyott idős rendező szigorú ítéletet mond arról, hogy könyvében nincs sztori, emiatt „nehéz lesz” boldogulni a filmalpnál. Egy pályázat esetében nem tudták eldönteni művének „előjelét”: „megnyugtató volt, hogy nem készült film, még a végén kiderült volna, hogy van előjele.” (265.)

Az osztálytalálkozó szervezője, Kati (Kathrin) mindössze ennyit mond: „Olvastam a könyved. Szerettem.” (106.) Edina a lányára gyakorolt megvilágosító hatást említi: közös múltjuk az ő novel-

laskötete által vált átélhetővé (251.) Első könyvét ő minősíti elfogultság nélkül: „Nem vagyok büszke, sok hülyeség maradt benne.” (465.)

Az esti beszélgetésen az elvált Tomi „nagy csapatuk” következő bulijába hívja, és feldolgozandó témát ajánl számára: „Megmondom neked, miről írjal. Röhögni fogsz. Erről írjal, az otthonról.” (398.) Az elutasító válasz nem késik: „Jó, hogy nem a hazaszeretetről, Tomi.” Nyilván nem a nosztalgiaira hajlamos férfi igényei szerint, de megszületett a regény.

Az írás, általában az alkotás a Szent Benedek Kórházban ápolt, szintén áttelepült Festő kapcsán is kulcsfontosságú. Mint ahogyan a művészet talajvesztése, illetve az alkotó hazája, hazátlansága is. Itt csak utalok arra (egy részletes elemzésben megkerülhetetlen), mi minden hangzik el az alkotásról, a nyelvről, a szabadságról, a kiszolgáltatottságról többek között Bulgakov, Nabokov (Vlagyimir Vlagyimirovics, illetve Vladimir Vladimirovich), Jozsif Brodskij (Joseph Brodsky), Tarkovszkij, Tolsztoj, Csehov kapcsán. És akkor még ott van az élet és művészet viszonyáról szóló Brecht, az anyanyelvét otthagyo Beckett, továbbá a más összefüggésben idézett Arisztotelész és Homérosz.*

A szándékos vagy „akaratlan” intertextuális kapcsolatok feltárása is külön tanulmányt érdemelne. Itt csupán utalok Ottlik, Esterházy, Tóth Krisztina némelyik szerkesztési eljárására, Rilke (Tóth Árpád) és József Attila, Shakespeare (Arany János; Vas István) szófordulatára.

A könyv egyik jellemzőjeként említem a visszatérő, esetenként más-más fénytörésű, de mindenképpen összetartozó mondatokat, helyzeteket. Többségük az íráshoz és a befogadókhoz kapcsolódik. Egy szíriai menekült lány történetéről ezt olvassuk: „De a hős és az író sosem azonos...” (52.) Saját verséről így beszélt: „Ez a halálom. Ez a referenciális olvasat...” (348.) A megállapítás nyilván a *Házára* is vonatkozik. Miközben számos életrajzi vonatkozás azonosítható (lenne), Tompa

Andrea folyamatosan távolságot tart. Szereplőinek egy részét nem nevükkel, hanem státusukkal jelzi. Sok másban is mértékletes. A Festőt így idézi az Orvos: „Közölte, hogy műterme van, nem hazája.” (224.) Ezzel szorosan összefügg az a Máraihoz és Esterházyhoz is köthető gondolat, amely a *Mintha egy idegen* című fejezetben olvasható: „A nyelvet vissza kell foglalnia, hogy otthon legyen benne. Az egyetlen lakható tér a nyelv, ha elveszíti, meghal.” (342.)

A haza élménye – a visszatérés nehézsége vagy lehetetlensége miatt – gyakran elválaszthatatlan a hiánytól, a tilalomtól, az elhallgatástól. A Festővel folytatott beszélgetés közben ez lesz nyilvánvaló: „Mint aki törölte szótárából a város nevét. Vagy nem érzi biztonságosnak a közeget, hogy azt mondhassa: *haza*.” (205.) A regény narrátora, hőse sem nevezi meg a szülővárost. Hazalátogatásakor a Tanítónő meg is lepődik, amikor elmondja, hogy sétált a folyóparton: „Milyen folyó? – kérdezi [...] Folyónak csak egy idegen mondja. Ellenáll annak, hogy kimondja a folyó nevét.” (89.) Szóba kerül New York, Los Angeles, Moszkva, Szentpétervár, Benidorm, Elche, Cuenca, de hiányoznak a közép-európai települések, vizek, hegyek. Bukarest mindössze egy felsorolásban tűnik föl. (456.)

Ezzel a névtilalommal párhuzamos a városában maradó Edina fájdalma. Vele kapcsolatban is elhangzik a „*De mi volna a mi történetünk*” felvetés. (242.) Egykori osztálytársa vegyes házasságban él. Férjét egy kiségház gyülekezetében ismerte meg. Közösségük egy ideig nyelvek fölött állt, később azonban etnikai alapon szétvált. Imaházukat lebontották. Az asszony nem tud bemenni abba az utcába, ahol korábban gyülekezeti termük állt: „Egy szép dolog elromlott. Széthullott a világunk.” (241.) Edinának sikeres nyelviskolát működtetnek, amelyben idegenként tanított anyanyelvük iránt a legnagyobb a kereslet. Az egyéni veszteségek mellett itt tűnik föl hangsúlyosan a „közösség” veszélyeztetettsége: „Mire teljesen kiha-

*Itt szólnom kell egy javítandó pontatlanságról. A *teológián lakik* című fejezetben az Odüsszeuszra utaló mondat így hangzik: „A fürdőgók első irodalmi árnyéka jelenik meg halványan, amikor a hajós haza akart térni, és hogy el ne csábuljon, viasszal dugta be a fülét.” (105.) Homérosz eposzának 12. énekében ennek ellenkezője történt. A hazavágyó hős volt annyira kíváncsi, hogy meghallgassa a szirének énekét. Magát, hogy el ne csábuljon, az árbóchoz kötöztette, és társainak fülét tapasztotta be viasszal.

lunk, nagyon érdekesek leszünk. Még önálló múzeumunk is lesz...” (245.)

A szimbolikus hazatérés nehézségét a Festő meséli el a főszereplőnek: nem szeretne úgy járni, mint „*a maga kollégája*, az az író...” (257.) Tamási Áron temetésének kálváriáját Farkaslaka említése nélkül idézi föl, és a maga földije (esetleg a mi földink) fordulatot is kikerüli. A Festőt később a nyilvánosság kizárásával temetik el; hamvait nem viszik „szeretett földjére honának”. (227. / 389.)

A nagy utazások mellett kiemelten fontosak azok a séták, találkozások, amelyek iskolavárosában és egykori országának fővárosában tesz a főszereplő. Az időbeli visszalépés szép példája az az erős jelenet, amelyikben egy dedikálás után az egykori Tanítónőnél (Tanítónő néni) és lányánál tesz. Kellemetlen emlékei vannak, hiszen a nyolcvan felé közeledő asszonytól diákként egyszer pofont kapott. A kényszeredettségek, a rossz érzéseknek gyűjtőpontja ez a pár oldal. Itt is szóba kerül a jövő évi találkozó. Belső monológjában nem először találkozunk a visszautasítás reflexével. Nem akarja vállalni a beszédet, hiába érvelt korábban Kati: „Te írsz közülnk a legjobban, mindent tudsz rólunk, a helyről, olyan jól összeszedted a könyveidben is.” (94.). Részben egyes szám harmadik személyű belső tiltakozása így hangzik: „És az a hely úgyszincs, az a hely csak az álmaimban létezik. Nem akar az álmaimról beszélni. Az álmok magányosak, mások kinevetik azt, aki az álmait meséli.” (94.) Mondatainak más távlatot ad, hogy az olvasó ekkor már tudja, hogy a beszéd elkészült, és utasaival elindult a találkozóra. Van egy másik jelentésrétegződés is: negyedszáz oldallal később a fenti gondolat variánsa hangzik el Ágóval folytatott, magyarról részben angolra váltó beszélgetésük során. Shakespeare *Antonius és Kleopátrájából* származik a kijelentés, amelyiknek eredetijét együtt keresik meg. Ágónak senkije sincs, akivel az óceánon túl álmait megoszthatná. Most megteheti. Egykori osztálytársának meséli el szuggesztív hatású álmát parázsló tüdejű nagyanyjáról, és hozzáteszi: „Nagyon ritkán álmodom már veled, lassan elhalványult. Ha most nem jövök haza, lehet, hogy ő sem jön.” (436.) A jelenet folytatása a regény meghatározóan szép része.

Honvágyat nem csupán az érezhet, aki elhagyta szülővárosát, akinek hiányzik a nagyszülők faluja, aki a régi barátokra, ismerősökre vágyakozik. A főszereplő úgy véli, hogy apja is egyfajta honvágyba: az otthonosság és a szabadság hiányába halt bele. (276.) A hazaáruulás megváltott férfiről azt feltételezték, hogy Izraelbe vagy nyugatra vándorolna ki. A titkosszolgálati jelentések egy „Toma” nevű célszemélyről szólnak. De ugyan mit ismerhettek belőle? És mit változtat azon, amit neki jelentett? Emiatt is hangsúlyos és jogos az elhatárolódás: „»Toma« nem az apám, nem az apja...” (273.) Ennek párhuzama, amikor földidei, miként szólították meg egykori városában: „– Én ismertem az ön édesapját. *Én nem. Fogalmam sincs, hogy ki volt és mi történt veled, felelhetné.*” (240.) Az öngyilkosságot választó férfi megfigyelési kártyáiért a Fiúval együtt utazott el. A jelentésekből nem akart besúgástörténetet írni. Az apa esendőségét, gyarlóságát, csillapíthatatlan honvágyát nem takargatta, a Fiúval is megosztotta. Ő maga végigjárta stációit.

Tompa Andrea kiváló atmoszférateremtő képességét a *Fejtől s lábtól* fejezetében és az *Omertában* is láthattuk. A *Haza* egész sorát adja a felejtethetetlen helyzeteknek. Egy-egy helyszín, alak elemi erővel bontakozik ki. Az egykori osztálytársak közül ilyen a svédországi helyzetével elégedetlen, taxizó, akváriumi halakkal üzletelő Csaba karaktere. Skandináviát elhagyva nyugati autókkal kereskedik; nem idegen tőle a biztosítási csalás sem. Előítéletes, nyelvi agresszióra hajló társával naponta találkozunk.

Emlékezetes az a lírai fejezet, amelyben a Tanárnő és lassan kiürülő, megszűnő világa tűnik föl. Évának (ellentétben a bibliaival) nincsenek gyermekei; élete a szavak és könyvek mámorában telt. Nemzedékek kéziratát olvasta, dohányfüstös szobájában mindenkinek jutott tea és jó tanács. Lassan a süketség csöndje borul rá, utcájának gesztenyefái ugyanúgy megfogyatkoztak, mint öngyilkosságot vagy elköltözést választó egykori vendégei. Ő is a túlpárra készül. Megrovás nélkül fogadja az érkezőt: „Lágy, mint a haza, mindent megbocsát.” (262.)

Hasonlóan erős a találkozó leírása, különösen Rita jelentkezésének drámai

zárata. Az ő családja otthonra lelt új házában. Tizenegy éve kaptak állampolgárságot. Egy nemzetközi kutatóintézet munkatársaiként biztonságban érezték magukat, de munkájuk miatt költözni kényszerülnek. Emiatt nem tudott hazautazni. Képernyőn üzen. Elköszönése után azonban a gép tovább működik, akaratlanul is hírt ad arról, amit addig elfojtott: „Ezer mérföldre egy ismeretlen életet sirat valaki, az elveszett biztonságot, a szét-törött világát. Le kéne hajtani a laptop tejet, ehelyett az ölében tartja, mint egy macskát vagy kisbabát.” (413.) (Együtt-érző gesztusa arra emlékeztet, amikor az édesapjáról szóló jelentéseket rejtette hasonló módon: „A kötetek lágyan simulnak bele az öلبe, ahogy karjába veszi, és öleli.” 267.) Végül úgy üzen tapintatosan Ritának, hogy a többiek nem veszik észre.

A találkozón elhangzó beszéd szövegét pontosan nem ismerjük meg, szerzőjének önkritikus elemzését azonban igen. És hatását is. Az eddigiek mellett újabb osztálytársak tűnnek föl egy-egy jellemző vonásukkal. Valentin, a furcsán beszélő szállodai főszakács, akiben összetört már az anyanyelv. (471.) Egy időre a figyelem középpontjába kerül dr. Bali. Ő otthon ért el karriert. Az állam nyelvén végezte a jogi egyetemet, és most restitúciós ügyekkel foglalkozik. Föltűnik Barna, a filozófus, aki szerényen szól az olcsó és a drága kegyelemről. Találkozunk az adószakértő Péterrel, akivel a főszereplő egykor csókversenyt nyert.

A Fiúnak így foglalta össze tapasztalatait: „Egyszerűen jók voltunk egymáshoz.” (464.) Beszélt a figyelemről, a türelemről, a táncról és egykori ellenérzésének oldódásáról: „Egy sebbel kevesebb lett. Ez jó, nem? Ezért megérte. Meg egyébként is.” (468.)

Ahol a szavak nem segítenek, szerepüket átveszik a gesztusok. Részben ez

történt a Festő betegágyánál, és ez válik lényegessé a *Haza akarok menni* és a *Túl-élted?* című fejezetekben. A találkozó résztvevői közül néhányan meglátogatják a Tanítónőt. A megértés lehetetlen, a 80 éves asszony már kikökött az időből. „Haza akarok menni” – ismételteti saját lakásában. (446.) Volt diákjai szavak nélkül veszik tudomásul állapotát. A főszereplő rövid sétára indul vele. Meglepődik ugyan, de humorral nyugtatja, amikor csendesesen megkérdezi tőle: „Ebbe a városba beengednek magyarokat?” (467.) A búcsú a kiengesztelődés és az irgalom pillanata: „Megöleltem, pont olyan magas, mint az anyám, meg is szorítottam, mint egy kezem között eltűnő felhőt. *Meg ne fojts!* ... A lánya is megölelt, most először. Félve, és olyan merev testtel, mintha kamasz lány volna, akit a fiúja először ölel. Alig mert hozzám érni.” (468.)

A regény nyitányában a Fiú telefonon kérdezte anyját, hogy megvárja-e a *Somlyóval*. (19.) A válasz akkor elmaradt. Az utolsó fejezetben erre is fény derül. Együtt indulnak, hogy kijelöljék egy hegyi túra útvonalát. Az író azzal a tudattal: „Ha van Fiú, nincs írás.” (469.) A készülődés, a terep szalagozása, az anya bizonytalansága és erőgyűjtése a meredeken, a Fiú magabiztossága a bensőséges kapcsolatnak, a bizalomnak szép példája. Derűje azzal az álommal rokon, amelyet Ágónak mesélt el. (436.)

A záró sorokban a tér és az idő találkozik. Szó szerint és metaforikusan is: „Ő pedig előrenéz, az útra, aztán a visszapillantó tükörbe, de nem a kocsni mögötti üres, reggeli tájat látja, hanem a mostani arcot. És a láthatatlan égvűrűket.” (473.)

Tompa Andrea súlyos kérdéseket felvető, önsajnálattal nélküli, életigenlő könyvet írt. Fontos könyvet. Nagy könyvet.

Lócsei Péter